

Rhetoric in Mexico

Retoryka w Meksyku

11 (3) 2024

ISSUE EDITORS: GERARDO RAMÍREZ VIDAL, MARÍA ALEJANDRA VITALE, AGNIESZKA KAMPKA, MARTA KOBYLKA

VARIA

KRZYSZTOF NARECKI

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0003-0384-3698>krzysztof.narecki@kul.pl

Pismo w służbie pamięci. O roli *mneme* w Obronie Palamedesa Gorgiasza z Leontinoi

Writing in the service of memory. On the role of the *mneme* in the Defense of Palamedes by Gorgias of Leontinoi

Abstract

Przedmiotem artykułu jest paragraf 30 z epidejktycznej mowy Gorgiasza *Obrona Palamedesa* (B 11a w: *Die Fragmente der Vorsokratiker* (1956, 291), w którym występuje rzeczownik *μνήμη* („pamięć”). Dzięki kontekstualnej analizie filologicznej Autorowi udaje się ustalić pełen zakres semantyczny *mneme* oraz określić rolę, jaką pełni ona w tym passusie (B 11a, w. 188-198). Tytułowy bohater mowy, Palamedes, broniąc się przed fałszywym oskarżeniem, jako argument przemawiający za jego niewinnością przedstawia swoje wynalazki. Jednym z najważniejszych jest pismo, któremu *mneme* – „pamięć” powierza przechowywane informacje, stając się jego powiernikiem. Na podstawie szczegółowej analizy kontekstowej można przekonująco wnioskować, iż właściwym znaczeniem *mneme* jest w badanym miejscu „intelektualna umiejętność, władza” gromadzenia, porządkowania i przechowywania wiadomości, rozumiana jako „rezerwuuar” zapamiętanych faktów i zdarzeń. Prawdziwym zaś gwarantem ich zachowania w niezmienionej formie jest właśnie pismo, które w ten sposób staje się strażnikiem „pamięci”, co więcej, jako jej powiernik zdejmuje z niej ‘dokuczliwy’ nadmiar informacji i przez to czyni ją zregenerowaną, sprawną i gotową do zdobywania przez człowieka nowych informacji i wiedzy.

The article focuses on the passage 30 from Gorgias' epideictic speech entitled "Defense of Palamedes" (B 11a in: *Die Fragmente der Vorsokratiker* 1956, 291), where the noun *μνήμη* ("memory") appears. Through a philological contextual analysis, the Author manages to establish the full semantic range of *mneme* and determine the role it plays in the passage (B 11a, lines 188-198). The title character of the speech, Palamedes, defending himself against a false accusation, presents his inventions as the main argument for his innocence. One of the most important inventions is writing, which *mneme* - "memory" entrusts stored information, and becomes its confidant. Based on a detailed contextual analysis, it can be safely concluded that the proper meaning of *mneme* in the examined passage is "intellectual ability, power" to collect, organize and store messages, understood as a "reservoir" of remembered facts and events. Written word is the real guarantor of their retention in an unchanged form. It is the guardian of "memory" and the confidant which deletes "troublesome" excess of information to rejuvenate memory and make it operational and ready to acquire new information and knowledge.

Key words

mneme, pamięć, *Obrona Palamedesa*, Gorgiasz z Leontinoi, mowa popisowa
mneme, memory, "Defense of Palamedes", Gorgias of Leontinoi, epideictic speech

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).

The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

KRZYSZTOF NARECKI

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0003-0384-3698>

krzysztof.narecki@kul.pl

Pismo w służbie pamięci. O roli *mneme* w Obronie Palamedesa Gorgiasza z Leontinoi

Pochwała Heleny i *Obrona Palamedesa*, dwie zachowane mowy epidejktyczne¹ słynnego retora i sofisty, Gorgiasza z Leontinoi (ok. 485-380), uważanego za prapodawcę w dziedzinie wymowy, zwłaszcza popisowej (Turasiewicz 2005, 167), a także ocalały fragment jego *Mowy pogrzebowej* (*Epitaphios*) należą do pierwszych znanych nam zabytków helleńskiej prozy artystycznej, szczególnie wymownych w swej sztuce argumentacji i bogatej oprawie stylistycznej. *Obrona Palamedesa*, najstarsza zachowana w całości mowa sądowa, druga mowa popisowa Gorgiasza, która powstała po *Pochwale Heleny* gdzieś pod koniec V-go lub na początku IV-go wieku przed Chr. (Segal 1962, 100), jest samoobroną jednego z greckich uczestników wojny trojańskiej, fałszywie oskarżonego o zdradę Hellenów i tajne knowania z władcą Troi. Autorem oskarżenia był Odyseusz, który, chcąc uniknąć wyprawy pod Troję, symulował obłąkanie, Palamedes jednak odkrył jego podstęp, zmuszając go do wzięcia udziału w tejże wyprawie (Spatharas 2001B, 195-201; Grimal 1987, 270), czego Odyseusz nigdy mu nie wybaczył². Wątek ten, nieobecny u Homera, rozwijał się jednak niezależnie od jego poematów (Scodel 1980, 43-63; Woodford 1994, 164-169). Pierwszą wzmiankę o Palamedesie podaje zaginiony epos *Cypria* (tj. *Opowieści cypryjskie* o wydarzeniach poprzedzających akcję *Iliady*), później zaś jego mit pojawia się w niezachowanych utworach tragików, Ajschylosa i Sofoklesa, a w r. 415 przed Chr. u Eurypidesa³, który w ten sposób zajął się aktualnym w czasie wojny peloponeńskiej problemem skazania na śmierć niewinnego człowieka (Turasiewicz 2005, 169).

W wygłoszonej przed sędziami obronie, opartej na logicznym wywodzie, Palamedes uzasadnia, iż nie miał on ani możliwości, ani woli popełnienia

1. Chodzi o rodzaj popisowy (pokazowy), czyli *genus demonstrativum*, którego celem jest pochwała albo nagana przedmiotu mowy, najczęściej jakiejś osoby. Arystoteles w *Retoryce* (1358b8) rodzaj ten określa jako τὸ ἐπιδεικτικὸν γένος. Więcej na ten temat Lausberg 2002, 57, 134-144.

2. Więcej o żywym antagonizmie w tradycji mitycznej między tymi dwoma bohaterami w zakresie posiadanej inteligencji zob. Dova 2022, 133-134.

3. Zachowały się drobne fragmenty tragedii Eurypidesa *Palamedes*, które na język polski przetłumaczył i opracował Jan Kwapisz (Eurypides 2015, 314-320).

zarzucanego mu czynu. Gorgiasz sprowadza oskarżenie i obronę do postaci dwóch przeciwstawnych sądów (λόγοι), z których tylko jeden może być prawdziwy (ἀληθής). W części wstępnej Palamedes wyraża swoje wątpliwości wobec oskarżenia. Zwracając się do sędziów, stwierdza, że Odyseusz kieruje się wiedzą lub mniemaniem, a skoro nie może opierać się na wiedzy (co wykazuje przy pomocy dwu argumentów w par. 5), to jest oczywiste, że wniósł oskarżenie na podstawie mniemania. Następna część mowy (*apodeixis*, par. 6-21) ma wykazać, że mniemanie Odyseusza jest fałszywe. Za najbardziej interesujące uznać należy rzekome motywy, jakimi mógłby kierować się Palamedes, decydując się na zdradę. Wszystkie pobudki, które wymienia bohater (w par. 13-19), są rzeczowe i psychologicznie uzasadnione. Warto też zauważyć, iż lista możliwych przyczyn zdrady pokazuje, jak żywo interesował się Gorgiasz typowym dla sofistyki zagadnieniem motywacji ludzkich zachowań⁴ takich jak: władza, bogactwo, sława, bezpieczeństwo, pomoc przyjaciom, chęć uniknięcia strachu, a także te wymienione wcześniej (w par. 3): ojczyzna, rodzice, Hellada (Nerczuk 2013, 10). Powrót do zagadnienia wiedzy i mniemania następuje w paragrafach 22-26. Tym razem Palamedes, zwracając się do oskarżyciela, bardziej szczegółowo dowodzi, że Odyseusz nie opiera się na wiedzy, tylko na mniemaniu. Sprzeczności w zarzutach wobec bohatera jest więcej, wszak to, co oskarżyciel uchodzący za osobę godziwą mówi o kimś niegodziwym, jest tylko domniemaniem, brakuje mu przy tym świadków, a oskarżenie dotyczy rzeczy wzajemnie przeciwstawnych: mądrości i szaleństwa (par. 25: σοφίαν καὶ μανίαν), to zaś nie pozwala ufać takiemu człowiekowi. Jak zauważa Palamedes, zachodzi też możliwość oskarżenia oskarżyciela (par. 27), z czego jednak oskarżony nie chce skorzystać. Pragnie bowiem sam wybronić się nie jego nikczemnością, ale własnymi zasługami. Wszystkie mają świadczyć o jego niewinności i dlatego można je uznać za jeden z najważniejszych argumentów obrony bohatera. W tym celu w ostatniej części mowy (par. 28-37) zwraca się Palamedes do sędziów, opowiadając o swoim nienagannym życiu, wyjątkowych zasługach⁵ i niezwykle użytecznych wynalazkach.

I to właśnie w paragrafie 30, czyli tam, gdzie bohater wymienia własne wynalazki, pojawia się jedyne w tej mowie użycie słowa *mneme*. Poddamy je dokładnej, filologicznej analizie kontekstowej, starając się także określić pełnioną przezeń funkcję. Przyjrzyjmy się zatem bliżej temu passusowi, który pochodzi z zamieszczonego w kanonicznym zbiorze *Die Fragmente der Vorsokratiker* (1956, 291) fragmentu B 11a, w. 188-198:

4. Wśród filozoficznych osiągnięć, jakie przypisuje Gorgiaszowi Paczkowski (2020, 201), jest m.in.: „odkrycie pewnych prawidłowości w dziedzinie psychologii motywacji”.

5. O wykorzystaniu swojego życia jako świadka Palamedes mówi już w par. 15: ὡς δ' ἀληθῆ λέγω, μάρτυρα πιστὸν παρέξομαι τὸν παροικόμενον βίον – „a że mówię prawdę, jako wiarygodnego świadka przedstawię [moje] dotychczasowe życie” (tłum. K.N). Nieco dalej zaś (w par. 16) Palamedes wzmiankuje po raz pierwszy o własnych zasługach, mówiąc o swojej mądrości.

(30) φήσαιμι δ' ἄν, καὶ φήσας οὐκ ἄν ψευσαίμην οὐδ' ἄν ἐλεγχθεῖν, οὐ μόνον ἀναμάρτητος ἀλλὰ καὶ μέγας εὐεργέτης ὑμῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν νῦν ὄντων ἀλλὰ <καὶ> τῶν μελλόντων, εἶναι. τίς γὰρ ἄν ἐποίησε τὸν ἀνθρώπειον βίον πόριμον ἐξ ἀπόρου καὶ κεκοσμημένον ἐξ ἀκόσμου, τάξεις τε πολεμικὰς εὐρῶν μέγιστον εἰς πλεονεκτήματα, νόμους τε γραπτοὺς φύλακας [τε] τοῦ δικαίου, γράμματά τε **μνήμης** ὄργανον, μέτρα τε καὶ σταθμὰ συναλλαγῶν εὐπόρους διαλλαγὰς, ἀριθμὸν τε χρημάτων φύλακα, πυρσοὺς τε κρατίστους καὶ ταχίστους ἀγγέλους, πεσσοὺς τε σχολῆς ἄλυπον διατριβήν; τίνας οὖν ἔνεκα ταῦθ' ὑμᾶς ὑπέμνησα;

„Mógłbym powiedzieć, a mówiąc nie kłamałbym, ani nie zostałbym odparty, że jestem nie tylko wolny od jakiegokolwiek winy, lecz jestem wielkim dobroczyńcą waszym i Hellenów, i wszystkich ludzi, nie tylko nam współczesnych, ale <i> potomnych. Kto bowiem uczynił życie ludzkie dostatnym z niedostatniego i pełnym ładu z bezładnego, wynajdując szyki wojenne – najważniejsze w odniesieniu sukcesu, spisane prawa – strażników sprawiedliwości, **pismo** – narzędzie dla pamięci, miary i wagi – wygodnych pośredników w wymianach, liczbę – strażnika pieniędzy, sygnały ogniowe – najwspanialszych i najszybszych posłańców, warcaby – beztróską rozrywkę wolnego czasu? Po co jednak przypominam wam o tym wszystkim?” (tłum. Nerczuk 2013, 19-20)

Palamedes rozpoczyna swoją wypowiedź od konstrukcji *optativus potentialis*, φήσαιμι ἄν – „mógłbym rzec”, prezentując tym samym ostrożną gotowość do przedstawienia swoich zasług. Kontynuując przyjętą strategię (wyrażania możliwości), heros mówi: „a gdybym powiedział [o tym, co i tak powiem dalej], ani bym nie skłamał, ani też nie udowodniono by mi winy [tłum. K.N.]” (καὶ φήσας οὐκ ἄν ψευσαίμην οὐδ' ἄν ἐλεγχθεῖν – par. 30). Jak widać, Palamedes, który nigdy wcześniej nie został przez nikogo oskarżony, w swojej obronie nie potrzebuje ἔλεγχος⁶ (co *explicite* narzuca czasownik ἐλέγχο – „dowodzić, odpierać, zbijać”, w pass. „być uznanym za winnego, mieć winę udowodnioną”), czyli ‘spreparowanego’ dowodu swej niewinności, tak jak Odyseusz dowodu winy oskarżonego. Dlaczego? Otóż oskarżony „nie tylko pozostaje bez winy, lecz, co więcej, jest wielkim dobroczyńcą” (οὐ μόνον ἀναμάρτητος ἀλλὰ καὶ μέγας εὐεργέτης – par. 30). Są to fakty niepodważalne i nie do ukrycia (o czym sam mówi dalej), tym bardziej że skala tej dobroczynności jest ogromna, rozciąga się bowiem: i na sędziów, przed którymi występuje Palamedes, i na wszystkich Greków, i w ogóle na całą ludzkość (ὑμῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων – par. 30). Co ważniejsze, filantropijna działalność herosa, znana w Grecji już od dawna, dotyczy nie tylko współczesnych mu Hellenów, ale i wielu następnych pokoleń (οὐ μόνον τῶν νῦν ὄντων ἀλλὰ <καὶ> τῶν μελλόντων – par. 30), które na co dzień będą korzystały z dobroczynnych następstw jego użytecznych wynalazków⁷.

Po tym ogólnym wstępie Palamedes przedstawia, w formie – jak się wydaje – pytania retorycznego (skoro i tak wszyscy o tym wiedzą), całą listę swoich zasług i odkryć, z jakich korzystają jego rodacy. Jest to szczegółowe uzasadnienie faktu,

6. O powodach, dla których Palamedes nie potrzebuje ἔλεγχος, zob. Spatharas 2001A, 400.

7. Spatharas (2001B, 260) sugeruje, iż w tych sformułowaniach można dostrzec przejaw panhellenizmu Gorgiasza, który w pełnym wymiarze miał się pojawić w jego *Mowie Olimpijskiej* (Ολυμπικός λόγος), gdzie Herakles przedstawia wszystkie swoje dobrodzieje dla Grecji.

dlaczego nazywa siebie wielkim dobroczyńcą wszystkich ludzi (w szczególności Greków), a jednocześnie kolejne, niepodważalne świadectwo jego wysokiego morale i bezinteresownego zaangażowania w sprawy publiczne. Czy taką osobę można więc uznać za przestępcę? Wydawać by się mogło, że takie argumenty w kontekście domniemanych zarzutów oskarżyciela winny dać sędziom mocny dowód (niewinności), zanim wydadzą wyrok. Listę swoich dokonań rozpoczyna Palamedes od ogólnego sformułowania, które pełni rolę ‘nagłówka’ w rozbudowanym zdaniu pytającym: „kto bowiem uczynił życie ludzkie dostatnym z niedostatnego i pełnym ładu z bezładnego” (τίς γὰρ ἄν ἐποίησε τὸν ἀνθρώπειον βίον πόριμον ἐξ ἀπόρου καὶ κεκοσμημένον ἐξ ἀκόσμου – par. 30); dopiero dalej pojawiają się wszystkie wynalazki, dzięki którym ludzkość osiągnęła taki punkt w swoim rozwoju, żeby można go było nazwać dobrobytem, możliwym jednak przede wszystkim dzięki zaprowadzeniu ładu i powszechnych zasad porządku społecznego. Jak argumentuje bowiem Guthrie (1971, 60-68), taka interpretacja porządku panującego w społeczeństwie, opartego na wiedzy i praktycznej mądrości zgodna jest z teoriami postępu w V wieku przed Chr.

Zanim jednak wymienimy owe wynalazki, warto zwrócić uwagę na funkcję użytego w pytaniu indykativu aoristi (z towarzyszącą mu partykułą ἄν), określane go w gramatykach jako *indicativus iterativus*⁸. Jak można przypuszczać, Gorgiasz chce tu podkreślić, iż mityczny Palamedes z powodzeniem wcielał w czyn swoje pomysły w bliżej nieokreślonej przeszłości kilkakrotnie, za każdym razem dokonując rzeczy wielkich (co wyraża się w aspekcie dokonanym aorystu). Ma to – z naszego punktu widzenia – niebagatelne znaczenie w argumentacji Palamedesa, odwołującego się do swoich zasług, które mocno tkwią (a przynajmniej powinny) w pamięci wszystkich Greków, w tym także słuchających go sędziów. O wielkich dokonaniach herosa świadczą przecież kolejno: (1) wynalezienie szyków wojennych, najważniejszego elementu w taktyce greckiej armii⁹, gwarantującego jej zwycięstwa¹⁰ (τάξεις τε πολεμικὰς εὐρῶν μέγιστον εἰς πλεονεκτήματα), (2) spisane prawa, stojące na straży sprawiedliwości (νόμους τε γραπτὸς φύλακας [τε] τοῦ δικαίου), (3) pismo jako narzędzie pamięci (γράμματά τε μνήμης ὄργανον), (4) miary i wagi ułatwiające wzajemne wymiany towarów i transakcje handlowe (μέτρα τε καὶ σταθμὰ συναλλαγῶν εὐπόρους διαλλαγὰς), (5) liczba – opiekun

8. O funkcji partykuły ἄν (wraz z przykładami), dodawanej do czasu przeszłego (imperfectum i aorystu) w zdaniach głównych – zob. Boas et al., 415-16.

9. Platon w rozmowie Sokratesa z Glaukonem w *Państwie* (*Rep.* 522d) przypomina zasługi Palamedesa w zakresie organizacji greckiej armii: „Przecież Palamedes – dodałem – w tragediach zawsze pokazuje w Agamemnonie bardzo śmiesznego wodza. Czyś nie pomyślał nad tym, co on mówi; on powiada, że szyki pod Ilionem sprawił, kiedy ich liczbę znalazł i wyrachował ilość okrętów i wszystko inne, co przedtem było niepoliczone (ὅτι φησὶν ἀριθμὸν εὐρῶν τὰς τε τάξεις τῶ στρατοπέδῳ καταστήσαι ἐν Ἰλίῳ καὶ ἐξαριθμηῆσαι αὐτὰς τε καὶ τὰλλα πάντα), i Agamemnon nie wiedział nawet, ile ma nóg, skoro liczyć nie umiał?” – tłum. Witwicki (Platon 2003, 229). Jak dodaje Spatharas (2001B, 198), przed wynalazkiem Palamedesa żołnierze zachowywali się jak zwierzęta.

10. Takie znaczenie rzeczownika πλεονέκτημα (“success, victory”) w tym właśnie miejscu podaje Montanari 2015, 1679.

mienia, dóbr i pieniędzy (ἀριθμόν τε χρημάτων φύλακα), (6) sygnały ogniowe – najskuteczniejsi¹¹ i najszybsi posłańcy (πυρσούς τε κρατίστους καὶ ταχίστους ἀγγέλους), (7) kamyki do gry (czy raczej: planszowe gry z użyciem kamyków)¹² – beztraska rozrywka w wolnym czasie (πεσσοῦς τε σχολῆς ἄλυπον διατριβήν). Wprawdzie liczba wynalazków Palamedesa obejmuje siedem pozycji (czy to przypadek?), ale tak naprawdę da się je podzielić na trzy kategorie. Do pierwszej, tzw. piśmiennej i z tego powodu najbardziej pojemnej można zaliczyć nie tylko samo „pismo”, które jest tu bez wątpienia pojęciem nadrzędnym (γράμματα), lecz także „spisane prawa” (νόμοι γραπτοί) – spersonifikowanych strażników sprawiedliwości (φύλακες τοῦ δικαίου), tak samo spersonifikowaną „liczbę” (ἀριθμός), jako strażnika mienia i pieniędzy, dalej „gry planszowe” (πεσσοί) oraz „miary i wagi” (μέτρα καὶ σταθμά). Wszystkie one korzystają z arytmetyki, a przecież w Grecji jej podstawą jest znajomość alfabetu, który użycza swoich liter liczbom tak w trakcie czynności liczenia, jak i w grach korzystających z tego samego narzędzia, co liczenie. W drugiej kategorii znajdują się szyki bitewne (τάξεις πολεμικαί), tak ważne w taktyce greckiej armii, oraz sygnały ogniowe (πυρσοί), za pomocą których żołnierze (ale też oddziały wojska) mogli się ze sobą komunikować, utrzymując stałą łączność zwłaszcza podczas działań wojennych¹³.

U podstaw większości wynalazków Palamedesa stoi, jak widać, „pismo” (także „litery alfabetu” jako jego podstawowe elementy), wykorzystywane w różnych sferach ludzkiego życia (w starożytnym Rzymie określanych zarówno jako *negotium*, jak i *otium*), obejmujących aktywność publiczną i prywatną, tj. interesy handlowe i pieniężne (ekonomię), prawodawstwo, wojskowość, piśmiennictwo (twórczość literacką), nawet rozrywkę (gry). Jeśli więc „pismo” – jako solidny fundament – pobudza rozwój ludzkiej cywilizacji, to jaka rola, według Gorgiaszowego Palamedesa, przypada *mneme* – „pamięci”? Okazuje się, że wcale spora, skoro pismo jest jej „narzędziem” (ὄργανον), instrumentem, za pomocą którego treści w niej przechowywane można bądź trwale zapisać na zewnętrznych, materialnych

11. Naszym zdaniem propozycje polskich badaczy, zarówno Wesołego (2014, 32): „sygnały świetlne, posłańców najbystrzejszych i najszybszych”, jak i Nerczuka (2013, 20): „sygnały ogniowe – najwspanialszych i najszybszych posłańców”, nie oddają w pełni sensu superlatiwu κρατίστους, ponieważ wyraźnie użyto go tu w znaczeniu siły (por. κράτος – „siła, moc, potęga”) i oddziaływania, jakie posiadają sygnały świetlne, używane przecież w Grecji do skutecznego, szybkiego komunikowania się na odległość.

12. Spatharas (2001B, 197) nadaje słowu πεσσοῦς miano “the board-games”, a w przyp. 2 cytuje antyczne źródła dotyczące tego pojęcia. Więcej na temat gry zwanej *petteia* zob. Guéniot (2000, 33-64).

13. W źródłach literackich znajdujemy też wzmianki, iż Palamedes wynalazł system straży oraz był pomysłodawcą muru, jakim Grecy zabezpieczyli swoje okręty pod Troją (zob. *Nauplios* Sofoklesa, frg. 432 w: *Tragicorum Graecorum Fragmenta* 1999, 357-359). Ponadto, gdy armia grecka przebywała w Aulidzie, a żołnierze kłócili się o to, jak rozdzielić dostarczone im jedzenie, to właśnie Palamedesowi udało się dokonać podziału „równego i bez zarzutu” (Scholia in Euripidem *Or.* 432: ὁ δὲ Παλαμήδης ἀπελθὼν εἰς Τροίαν τὰ μέγιστα ὤνησε τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. λιμωσόντων γὰρ ἐν Αὐλίδι καὶ περὶ τῆν διανομῆν τοῦ σίτου δυσχεραίνόντων τε καὶ στασιαζόντων, πρῶτον μὲν τὰ Φοινίκια διδάξας γράμματα αὐτοὺς ἴσῃν τε καὶ ἀνεπίληπτον τὴν διανομῆν ἐν τούτοις ἐπραγματεύσατο – „Palamedes zaś po przybyciu do Troi bardzo pomógł Hellenom. Gdy bowiem w Aulidzie dokuczała im głód i byli niezadowoleni, kłócąc się w sprawie podziału żywności, najpierw nauczył ich alfabetu, [a potem] dokonał wśród nich podziału **równego i bez zarzutu**” – tłum. K.N.).

nośnikach przekazu (m.in. w postaci utworów literackich, kodeksów prawa), bądź przyporządkować mu (a dokładniej: poszczególnym literom) pewne funkcje związane najogólniej z liczbą. Pismo jest jednym z najważniejszych osiągnięć cywilizacyjnych przede wszystkim dlatego, że od momentu jego wynalezienia i szerszego zastosowania, jak pisze Gorgiasz, *mneme* – „pamięć”, czyli zdolność zapamiętywania, ułomna i bardzo ograniczona (nawet w przypadku najwybitniejszych jednostek), może powierzyć swoje niezmierzone zasoby właśnie „pismu”, które w ten sposób staje się powiernikiem i zarazem strażnikiem „pamięci”.

Pamięć zatem należy tu rozumieć jako intelektualną umiejętność gromadzenia, porządkowania i przechowywania informacji, ale nade wszystko jako rezerwuar zapamiętanych informacji, faktów i zdarzeń, które mogą co prawda przetrwać w procesie oralnym (choć często zniekształcone lub nawet świadomie wypaczone), ale prawdziwym gwarantem ich zachowania w niezmienionej formie jest „pismo”¹⁴. Dlatego to jemu właśnie antyczne źródła poświęcają najwięcej miejsca, podkreślając jego cywilizacyjną wartość¹⁵. Stajemy oto w obliczu wielkiego przełomu w ludzkich dziejach, nasza bowiem „pamięć” znajduje niezawodne wsparcie w sytuacji, kiedy nie jest już w stanie pomieścić, a tym bardziej przekazywać kulturowego dorobku kolejnym pokoleniom. Dotychczasowy, żywy zasób ludzkiej historii, przechowywany wewnątrz, w „pamięci” człowieka, znajduje nową, a używając terminologii współczesnej, innowacyjną formę rejestrowania i przekazywania tradycji, formę, która zwie się „pismem”, wynalazek, do którego prawo

14. Tak właśnie myśli dowodzący wyprawą sycylijską Nikiasz, który wiedząc, że źródłem fałszu może być m.in. ułomna *mneme* – intelektualna „władza pamięci”, z obawy, aby jego intencje nie zostały wypaczone w ustnej relacji wysłanych przezeń posłańców, latem 414 r. przed Chr. pisze do Ateńczyków list jako gwarancję przekazu prawdziwych (obiektywnych) wiadomości, o czym donosi nam Tukidydes w *Wojnie peloponeskiej* (7.8.2).

15. W epoce Sokratesa pochwała pisma stała się w greckiej literaturze znanym motywem. Wymownym przykładem jest fragment utworu Eurypidesa pt. *Palamedes (Tragicorum Graecorum Fragmenta* 1964, 542), frg. 578:

τὰ τῆς γε λήθης φάρμακ' ὀρθώσας μόνος,
ἄφωνα φωνήεντα συλλαβὰς τιθεῖς
ἐξηῦρον ἀνθρώποισι γράμματ' εἰδέναί,
ὥστ' οὐ παρόντα ποντίας ὑπὲρ πλακὸς
τάκει κατ' οἴκουσ πάντ' ἐπίστασθαι καλῶς,
παισίν τ' ἀποθνήσκοντα χρημάτων μέτρον
γράψαντας εἰπεῖν, τὸν λαβόντα δ' εἰδέναί.
ἄ δ' εἰς ἔριν πίπτουσιν ἀνθρώποις κακὰ
δέλτος διαίρει, κοῦκ ἐξ ψευδῆ λέγειν.
„Ja jeden sporządziłem lek na zapomnienie,
złożywszy samogłoski, spółgłoski, sylaby,
przed ludźmi ja odkryłem wiedzę o literach,
tak żeby nieobecny za równiną morza
o wszystkim się dowiedział, co się dzieje w domu,
w obliczu śmierci wolę podziału majątku
na piśmie pozostawił, dziedzic zaś ją poznał –
nieszczęściom, które trapią ludzi, gdy są w sporze,
tabliczka zapobiega, nie pozwala kłamać” (tłum. J. Kwapisz, frg. 3 w: Eurypides 2015, 316).

Cytowany fragment pochodzi najprawdopodobniej z umieszczonej w agonii mowy, jaką Palamedes wygłosił w swojej obronie przed oskarżeniami Odyseusza, mowie, która pełni, jak zauważa Rutherford (1990, 378), analogiczną funkcję do tej z *Obrony Palamedesa* Gorgiasza. Więcej nt. rekonstrukcji Eurypidesowego *Palamedesa* zob. Scodel (1980, 43-63).

rościło sobie wielu bohaterów i który w oczach Platona nie zyskał aprobaty¹⁶. Istotne w tym kontekście wydaje się przekonanie Gorgiasza, choć wyrażone przez Palamedesa, iż bohater dzięki wynalezieniu pisma „uczynił ludzkie życie dostatnim z niedostatniego i pełnym ładu z bezładnego” (τὸν ἀνθρώπειον βίον πόριμον ἐξ ἀπόρου)¹⁷. Zmiana na lepsze w ludzkiej egzystencji wynika więc z przejęcia przez pismo (γράμματα) ciężkiego bagażu z magazynu „pamięci”, która paradoksalnie staje się w ten sposób ‘lżejsza’ i sprawniejsza. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, iż intelektualna władza pamiętania regeneruje swoje zdolności uczenia się, nabywania nowej wiedzy i mądrości, powierzając tę ‘starą’ księgom i bibliotekom. Jest to bardzo ważne z sofistycznego punktu widzenia, ponieważ „pismo” znacząco wspiera proces dydaktyczny, bowiem dzięki książkom nauka przebiega szybciej, wydajniej i skuteczniej¹⁸. Wbrew zatem opinii Platona „pismo” – zdaniem Gorgiasza – czyni „pamięć” lepszą¹⁹, wyposażając ją w doskonałe narzędzie, z którego człowiek powinien obficie korzystać (różnego rodzaju literatura), bo w ten sposób jego życie również staje się lepsze: łatwiejsze, dostatniejsze i lepiej zorganizowane.

Czy może wobec tego dziwić kończące paragraf 30, retoryczne pytanie Palamedesa (skierowane do sędziów): „Dlaczego więc przypomniałem wam o tych rzeczach?” (τίνας οὖν ἔνεκα ταῦθ’ ὑμᾶς ὑπέμνησα;). Kontynuując swoją wypowiedź, bohater sam udziela na to pytanie jednoznacznej odpowiedzi, iż, po pierwsze, wspomniane wynalazki i zasługi świadczą o unikaniu przez niego hańbień i złych czynów (par. 31: τοῖς τοιούτοις τὸν νοῦν προσέχω, σημείον δὲ σημείον ποιούμενος ὅτι τῶν αἰσχρῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων ἀπέχομαι – „zwracam uwagę na te właśnie rzeczy, czyniąc [z nich] dowód na to, że powstrzymuję się od szpetnych i złych czynów”), po drugie zaś, za jego niewinnością przemawia prawda faktów, najlepiej spuentowana w sformułowaniu, jakie pada już na samym końcu mowy. Jak dobitnie podkreśla bohater, skazujący wyrok sędziów będzie

16. Alternatywną (wobec wersji Eurypidesa) legendę o tym, jak pismo wynalazł egipski bóg Theuth (Thoth), z którym Palamedes ma oczywiście sporo wspólnego – opowiada Platon w *Fajdrosie* (274c-275b). Jest tam zawarta krytyka pisma (o tym szerzej pisze Derrida 1993, 43-69), również nazwanego z początku „lekarstwem na pamięć i mądrość” (μνήμη τε γὰρ καὶ σοφίας φάρμακον), które – według boskiego Wynalazcy – „uczyni Egipcjan mądrzejszymi i posiadającymi lepszą pamięć” (σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει). Uważa się, że wątek Platonijskiej krytyki pisma stanowi reakcję na zmianę kulturową w postaci przejścia od oralności do retoryki, która dokonała się w tym czasie (por. Havelock 1963).

17. Podobne zasługi przypisuje Ajschylos Prometeuszowi w dramacie *Prometeusz w okowach* (w. 459-461). Wśród wymienionych tam dobrodziejstw, jakie Tytan wyświadczył ludziom, są – obok ognia – równie ważne wynalazki, jak „nauka o liczbach, arytmetyka” (ἀριθμῶν) i sztuka pisania, czyli „umiejętność łączenia liter” (γραμμάτων συνθέσεις), która pozwala zapamiętywać wszystkie rzeczy (μνήμην πάντων), będąc jednocześnie sługą „opiekunki i matki muz” (μουσομήτορ’ ἐργάνην), co pozwala postawić znak równości pomiędzy „pamięcią” (μνήμη) a matką wszystkich muz – Mnemosyne.

18. Por. Moore 2012, 289-292.

19. Co kwestionuje Platon (*Phaedr.* 275a), ponieważ w jego przekonaniu „pismo” (wbrew intencji wynalazcy, tj. boga Theutha), jako tylko środek na przypomnienie (ὑπομνήσεως φάρμακον), osłabi władzę pamięci (zapamiętywania) na tyle, że ludzie zaniechają jej ćwiczenia, zdając się w ten sposób na namiastkę mądrości (σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις – „uczniom dostarczysz [tylko] pozór mądrości, nie zaś prawdę”).

ostatecznie czynem strasznym, bezbożnym i bezprawnym (par. 36: δεινὸν ἄθεον ἄδικον ἄνομον ἔργον), popełnionym na człowieku wielce pożytecznym – dobroczyńcy całej Hellady! (par. 36: χρήσιμον ... εὐεργέτην τῆς Ἑλλάδος).

Podsumowując, Gorgiasz w swojej mowie *Obrona Palamedesa* (B 11a, 195) wskazuje na ograniczoność czy niedoskonałość *mneme* (μνήμη) co do jej możliwości gromadzenia i przyswajania informacji. Oto bowiem w paragrafie 30 tytułowy bohater, broniąc się przed fałszywym oskarżeniem, jako koronny argument przemawiający za jego niewinnością przedstawia swoje wynalazki, z jakich korzystają wszyscy Hellenowie. Jednym z najważniejszych jego osiągnięć jest pismo, któremu *mneme* – „pamięć” powierza przechowywane informacje, stając się jego powiernikiem. W naszym przekonaniu, w wyniku szczegółowej analizy kontekstowej, właściwym znaczeniem *mneme* jest w tym miejscu „intelektualna umiejętność, władza” gromadzenia, porządkowania i przechowywania wiadomości, zwłaszcza rozumiana jako „rezerwuar” zapamiętanych faktów i zdarzeń, prawdziwym zaś gwarantem ich zachowania (w niezmienionej formie) jest właśnie pismo, które tym samym staje się strażnikiem „pamięci”, co więcej, jako jej powiernik zdejmuje z niej ‘dokuczliwy’ nadmiar informacji i przez to czyni ją zregenerowaną, sprawną i gotową do zdobywania nowej wiedzy.

Bibliografia

Teksty źródłowe i przekłady

- Die Fragmente der Vorsokratiker*. 1956. Band 2: Griechisch und Deutsch von Hermann Diels. Herausgegeben von Walther Kranz. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Eurypides**. 2015. *Tragedie*, t. V (Fragmenty), przekł. i oprac. zbiorowe pod red. i ze wstępem Małgorzaty Borowskiej. Wrocław: ISKŚiO UW.
- Jebb, Richard Claverhouse, W. G. Headlam i A. C. Pearson**. (1917) 2009. *The Fragments of Sophocles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platon**. 2003. *Państwo*, przekł., wstępem i komentarzami opatrzył Władysław Witwicki. Kęty: Wydawnictwo ANTYK.
- Tragicorum Graecorum Fragmenta*. 1964. *Recensuit Augustus Nauck, supplementum continens nova fragmenta Euripidea et adespota apud scriptores veteres reperta adiecit Bruno Snell*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Tragicorum Graecorum Fragmenta*. 1999. Vol. 4: Sophocles, red. Stefan Radt. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Literatura przedmiotu

- Boas, Evert van Emde, Albert Rijksbaron, Luuk Huitink i Mathieu de Bakker**. 2019. *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Derrida, Jacques.** 1993. „Farmakon”, tłum. Krzysztof Matuszewski. W *Pismo filozofii*, 43-69. Kraków: Inter Esse.
- Dova, Stamatia.** 2022. „Aggressive Contrafactuals in Gorgias’s Palamedes”. W *Gorgias/Gorgias: The Sicilian Orator and the Platonic Dialogue, with new translations of the Helen, Palamedes, and On Not Being*, red. S. Montgomery Ewegen, Coleen P. Zoller, 131-154. Helsinki: Parnassos Press – Fonte Aretusa.
- Grimal, Pierre.** 1987. *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Guéniot, Philippe G.** 2000. „Un jeu clef: la petteia”. *Revue de Philosophie Ancienne* 18 (2): 33-64.
- Guthrie, William Keith Chambers.** 1971. *The Sophists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Havelock, Eric A.** 1963. *Preface to Plato*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lausberg, Heinrich.** 2002. *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przeł., oprac. i wstępem poprzedził Albert Gorzkowski. Bydgoszcz: Wydawnictwo Homini.
- Montanari, Franco.** 2015. *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, red. Madeleine Goh i Chad Schroeder, pod patronatem Center for Hellenic Studies, Harvard University, red. Gregory Nagy i Leonard Muellner. Leiden – Boston: Brill.
- Moore, Christopher.** 2012. „The Myth of Theuth in the Phaedrus”. W *Plato and Myth. Studies on the Use and Status of Platonic Myths*, red. Catherine Collobert, Pierre Destrée i Francisco J. Gonzalez, 279-304. Leiden: Brill.
- Nerczuk, Zbigniew.** 2013. „Gorgiasz z Leontinoi. Obrona Palamedesa”, *Studia Antyczne i Mediewistyczne* 11 (46): 3-22.
- Paczkowski, Przemysław.** 2020. „Gorgiasz: retoryka jako teoria i praktyka”. *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej* 65: 189-202.
- Rutherford, Ian.** 1990. „Μνήμη... Φάρμακον at Plato ‘Phaedrus’ 274e-275a: An Imitation of Euripides fr. 578?”. *Hermes* 118 (3): 377-379.
- Scodel, Ruth.** 1980. *The Trojan Trilogy of Euripides*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Segal, Charles P.** 1962. „Gorgias and the Psychology of the Logos”. *Harvard Studies in Classical Philology* 66: 99-155.
- Spatharas, Dimos G.** 2001A. „Patterns of Argumentation in Gorgias”. *Mnemosyne* 54 (4): 393-408.
- Spatharas, Dimos.** 2001B. *Gorgias: an edition of the extant texts and fragments with commentary and introduction*. PhD Thesis, University of Glasgow.
- Turasiewicz, Romuald.** 2005. „Mówcy attyccy”. W *Literatura Grecji starożytnej*, red. Henryk Podbielski, 165-211. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Wesoły, Marian.** 2014. „Mowy epidejktyczne Gorgiasza: Pochwała Heleny i Obrona Palamedesa”. *Humaniora. Czasopismo Internetowe* 4 (8): 11-35.
- Woodford, Susan.** 1994. „Palamedes seeks revenge”. *The Journal of Hellenic Studies* 114: 164-169.